

تحلیل محتوای کتابهای فارسی سال اول دبستان در ایران

A Content Analysis of the Iran's First Grade Literature Textbooks

Mohammad Noorian, PhD

Islamic Azad University
South Tehran Branch

دکتر محمد نوریان

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران جنوب

Abstract

Textbooks incorporate texts, illustrations, and exercises that are devised to achieve the objectives of textbook. This research studied the interrelation of the text, illustrations, and exercises of Literature textbooks and their micro-objectives. Findings indicated that 25.7% of lesson micro-objectives were without text, 43.1% were without illustrations, and 14.7% were without exercises. Hence, half of the micro-objectives of program don't correspond with the theoretical model of learning reading and writing, which can cause problems in education

Key words: textbooks, curriculum, content analysis, elementary school, text, illustration, exercise.

چکیده

کتاب درسی مهمترین و پر کاربردترین رسانه آموزشی در کشور ایران است. این رسانه با اهمیت در بردارنده بخشهای نوشتاری، تصویرها و تمرینهایی است که در راستای تحقق هدفهای کتاب انتخاب و سازماندهی می‌شوند. از سوی دیگر آموزش خواندن و نوشتن به عنوان کلید ورود به نظام آموزش رسمی کشور، اهمیت کتابهای درسی «بخوانیم و بنویسیم» را برای پایه اول ابتدایی دو چندان کرده است. پژوهش توصیفی حاضر درصدد بررسی چگونگی ارتباط متون نوشتاری، تصویرها و تمرینها با هدفهای کتابهای درسی «بخوانیم و بنویسیم» پایه اول بود و با روشهای متداول در آمار توصیفی با استفاده از روش تحلیل محتوا، متون نوشتاری درسه‌ها، تصویرها و تمرینهای کتابهای مذکور براساس هدفهای جزئی، مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج به دست آمده مبین آن بودند که ۲۵/۷٪ از هدفهای جزئی بدون متن نوشتاری و ۴۳/۱٪ از هدفهای جزئی بدون تصویر، ۱۴/۷٪ از هدفهای جزئی بدون تمرین‌اند. بنابراین نیمی از هدفهای جزئی برنامه با الگوی نظری تحقق هدفهای یادگیری خواندن و نوشتن مطابقت ندارد که می‌تواند امر آموزش را با مشکل مواجه سازد.

واژه‌های کلیدی: کتابهای درسی، برنامه درسی، تحلیل محتوا، دوره ابتدایی، متن، تصویر، تمرین.

Contact information email : mnourian2001@yahoo.com

مقدمه

ترتیب، هدفهای کلی و جزئی برنامه در پایه اول ابتدایی طراحی و بر اساس آنها کتاب درسی «بخوانیم و بنویسیم» آن پایه تألیف شد. کتاب درسی مهمترین و پُر کاربردیترین رسانه آموزشی است که در نظامهای آموزش و پرورش کشورهای جهان مورد استفاده قرار می‌گیرد. این رسانه آموزشی در کشورهایی که نظام متمرکزتری دارند (و اصطلاحاً نظامهای آموزشی متمرکز نام دارند) نقش اساسی‌تری ایفا می‌کند. در واقع رسانه‌های آموزشی وسایلی ارتباطی هستند که در فرایند یادگیری به کار گرفته می‌شوند. به همین دلیل گانیه (۱۹۸۷) معتقد است که شروع و تحقق یادگیری اغلب به وسیله ارتباط با یادگیرنده انجام می‌پذیرد و این ارتباط از طریق تجهیزات و خط‌مشیهای همراه با آن که به صورت عمومی رسانه نامیده می‌شود، شکل می‌گیرد.

با این تعریف رسانه آموزشی طیف وسیعی از ابزارها، تجهیزات و نیروی انسانی را در بر می‌گیرد که شامل: معلم، کتاب درسی، فیلم، اسلاید و ... می‌شود که البته مهمترین و پر کاربردیترین آنها کتاب درسی است. به گونه‌ای که در کشورهایی شبیه ایران کتاب درسی حتی نقش جهت‌دهی به فعالیتهای معلم را نیز ایفا می‌کند و «اکثر معلمان و محصلان کتاب درسی هر ماده درسی را برنامه همان درس می‌دانند و به ندرت دیده شده است که یک معلم برای آگاهی از محتوای برنامه درسی به خود آن مراجعه نماید» (فردانش، ۱۳۷۲).

این رسانه با اهمیت، در بردارنده بخشهای نوشتاری، تصاویر و تمرینهایی است که در راستای تحقق اهداف کتاب انتخاب و سازماندهی می‌شوند. به عبارت دیگر کتاب درسی کتابی است که از انواع آموزش در تمام سطوح حمایت می‌کند (وست بری، ۱۹۹۹) و تسهیل‌کننده فرایند یادگیری به منظور تحقق هدفهای برنامه درسی است. پژوهشهایی چند در قلمروهای مرتبط با این موضوع انجام شده‌اند، که در ادامه به برخی از آنها اشاره خواهیم کرد:

علوی‌نژاد (۱۳۷۴) به تحلیل محتوای کتابهای فارسی سال چهارم ابتدایی و مقایسه آن با هدفهای آموزش و پرورش دوره ابتدایی پرداخت. در این تحلیل میزان تأکید

آموزش مهارتهای زبان در جهان تا قبل از دهه‌های اخیر از منظر آموزش زبان دوم دیده می‌شد. در ایران نیز، آموزش زبان به عنوان زبان اول جامعه مطرح نبود، بلکه فقط الفبای زبان فارسی به دلیل اشتراک آن با خط عربی تدریس می‌شد و عمدتاً بر محور آموزش قرآن و کتابهای مذهبی، اخلاقی و تأکید بر خواندن متمرکز بود. از زمان تشکیل مدارس به سبک نوین، به مرور آموزش رسمی مهارتهای زبانی به منظور کسب سواد مطرح شد و پایگاه آن به مدارس انتقال یافت. مطالعه سیر تحول روشهای آموزش مهارتهای زبانی در ایران، نشانگر تأکید اصلی بر دو روش، الفبایی و ترکیبی در دهه اخیر، بوده است (شریفی، ۱۳۷۶). در همین راستا فعالیتهای گوناگونی در زمینه کارشناسی، طراحی، تدوین و تألیف کتابهای درسی فارسی خصوصاً در دوره ابتدایی صورت گرفتند که نزدیکترین آن به سال ۱۳۴۴ می‌رسد. پس از آن به‌رغم طرح مباحث کارشناسی متعدد از سوی صاحب‌نظران و اهمیت مسئله، اقدامهایی جهت تغییر و اصلاح اساسی برنامه فارسی دوره ابتدایی به عمل نیامدند. و صرفاً اصلاحات موردی در این زمینه صورت گرفتند. سپس در سال تحصیلی ۷۸-۷۹ برنامه درسی جدید زبان آموزی دوره ابتدایی مورد تأیید و تصویب قرار گرفت و در سال تحصیلی ۸۱-۸۲ به طور فراگیر وارد مرحله اجرا شد. مؤلفان کتابهای جدید روشهای مورد استفاده خود را این گونه تبیین کرده‌اند:

«اگر آموزش خواندن را مرحله اول و آموزش نوشتن را پس از آن در نظر بگیریم، روی‌آورد‌های آموزشی کلی و تحلیلی خواهند بود. البته مراد از این روی‌آورد شیوه معمول کتاب فارسی تا چاپ ۱۳۷۸ نیست، بلکه منظور آن است که در آموزش خواندن از روی‌آورد کلی و برای آموزش نوشتن از روی‌آورد تحلیلی استفاده شود. حاصل کاربرد این دو روش در کنار یکدیگر مبتنی بر یک روی‌آورد ترکیبی خواهد بود» (ذوالفقاری، ۱۳۸۰).

برنامه‌ریزان با توجه به فرایند برنامه‌ریزی درسی به تعیین اصول و هدفهای کلی آموزش زبان فارسی در دوره ابتدایی و در پایه‌های مختلف این دوره پرداختند. بدین

همچنین مشاغل جنس مذکر دارای فراوانی و تنوع بیشتری‌اند.

در همین راستا بررسی چگونگی ارتباط متون نوشتاری، تصاویر و تمرینها با هدفهای کتاب درسی بخوانیم و بنویسیم پایه اول، هدف پژوهش حاضر است. بدین منظور پرسشهای زیر مطرح شده‌اند:

۱. کدام یک از هدفهای جزئی درسهای کتاب بخوانیم پایه اول دوره ابتدایی سال ۱۳۸۲ دارای متن نوشتاری‌اند؟
۲. کدام یک از هدفهای جزئی درسهای کتاب بخوانیم پایه اول دوره ابتدایی سال ۱۳۸۲ دارای تصویراند؟
۳. کدام یک از هدفهای جزئی درسهای کتاب بخوانیم پایه اول دوره ابتدایی سال ۱۳۸۲ دارای تمرین‌اند؟

روش

این پژوهش از نوع پژوهشهای توصیفی است و روش آن، روش تحلیل محتواست. واحد محتوا جمله بوده و مقوله‌بندی آن به شیوه جعبه‌ای^۱ است، در این روش مقوله‌ها از قبل تعیین نمی‌شوند بلکه با توجه به پرسشهای پژوهش و ویژگیهای جامعه آماری و در حین اجرا مشخص می‌گردند (هولستی، ۱۹۹۰).

جامعه آماری مشتمل بر کتابهای فارسی پایه اول دوره ابتدایی (کتاب بخوانیم و کتاب بنویسیم) تألیف سال ۱۳۸۲ است. که با روش سرشماری مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

اطلاعات مورد نظر با استفاده از جدولهای محقق ساخته، طبقه‌بندی و کدگذاری شدند، برای پاسخ به هر سؤال جدولی خاص طراحی و به منظور تعیین اعتبار ابزار اندازه‌گیری، محتوای بررسی شده در دو نوبت، با فاصله دو ماه، مقایسه شد. سپس مواردی که در هر دو مرحله یکسان و مشابه بودند کنار گذارده شدند و مواردی که دارای اختلاف بودند مورد بازبینی قرار گرفتند و پس از بر طرف کردن اشکال و حصول اطمینان از صحت آنها نتایج به دست آمده در جدولهای نهایی ثبت شدند.

و چگونگی توزیع مفاهیم و مضامین در کتابهای مذکور مورد تحلیل قرار گرفت و در یک طبقه‌بندی بسیار کلی میزان انطباق آن با هدفهای آموزش و پرورش در دوره ابتدایی تعیین شد. هر چند بررسی میزان تأکید و چگونگی توزیع مفاهیم و مضامین امری مهم است اما فقط در بُعد هدفهای کلی دوره ابتدایی، اهداف برنامه در مدنظر قرار گرفته‌اند. بر مبنای این پژوهش مشخص شد که کتابهای مورد بررسی در ابعاد پرورش اعتقادی، پرورش ارزشها، انتقال دانش و روشها، پرورش مهارت و فعالیت، پرورش ملی، اجتماعی، پرورش سیاسی و اقتصادی و پرورش هنری متناسب با هدفهای آموزش و پرورش دوره ابتدایی تنظیم و تدوین شده‌اند، در حالی که در بُعد پرورش جسمانی و آموزش بهداشت مفاهیم اندکی در کتابها وجود دارند. نظیری (۱۳۷۱) نیز به تحلیل محتوا و ارزیابی کتاب فارسی دوم دبستان پرداخت. هر چند این پژوهش در عنوان خود از مفهوم تحلیل محتوا استفاده کرده است ولی بیشتر یک ارزیابی است تا تحلیل محتوا. در این بررسی جامعه آماری متشکل از ۱۲۰ معلم مدارس ابتدایی شهر تهران بود. نتایج نشان دادند که ارتباط پیام متن با عنوان در ۱۵ درس نارسا و عنوان با پیام آن در ۱۰ درس از ۳۷ درس کتاب بی‌ارتباط است. علاوه بر آن اشکالاتی مانند وجود غلط علمی، آموزش منفی، تناقض، پیچیدگی، ابهام دشواری و عدم ارتباط مطالب در متن درسها وجود دارد. در بررسی تصاویر نیز اشکالاتی مانند عدم ارتباط محتوای متن با تصاویر و واقعیت، و ناهماهنگی اجزای تصاویر و محل قرار گرفتن آنها وجود داشت.

شهبازی (۱۳۷۳) در تحلیل کتابهای درسی فارسی و تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی از نظر انطباق با هدفهای راهنمایی شغلی، به این نتیجه دست یافت که مشاغل مطرح شده در این کتابها، ۷۰٪ به حرفه‌های مردانه و فقط ۳۰٪ به حرفه‌های زنانه اختصاص یافته‌اند. حسینی‌نسب (۱۳۷۲) با تحلیل محتوای کتابهای فارسی و ریاضی دوره ابتدایی، به این نتیجه دست یافت که در تصاویر کتاب فارسی سال اول اغلب جنس مذکر فعال است.

داخل کادر بودند. در این موارد نوشته بخشی از تصویر در نظر گرفته شد. مانند تصویر نگاره ۹ و دروس ۱۳ و ۲۰ بخش نشانه‌ها.

۴) اگر موردی یا مصداقی و یا بخشی از یک هدف در پیام تصویری وجود داشت، محاسبه شد. مانند تصویر نگاره ۳ با هدف جزئی ۴. هدف جزئی ۴ «آشنایی با نقش پلیس در جامعه»؛ تصویر دوم درس ۵ با هدف جزئی ۵. هدف جزئی ۵ «آشنایی با نان و تولید آن».

۵) در مواردی که تصویرهای جزئی به عنوان بخشی از تصویر اصلی و یا مربوط به تصویر اصلی بودند، تصویر اصلی و تصویرهای جزئی مرتبط، به منزله یک تصویر در نظر گرفته شدند. مانند تصویرهای درس ۱۲ صفحه سوم، کتاب‌خوانی.

۶) هر گاه تمرینی به طور کلی با هدفی ارتباط داشت و یا آنکه بخشی و یا موردی از یک تمرین، به تحقق هدف کمک می‌کرد در تحلیل به حساب آمد، مانند تمرین گوش کن و بگو (نگاره ۷) که مرتبط با هدف جزئی ۲ شناخته شد.

تمرین گوش کن و بگو: در رودخانه چه چیزهایی می‌بینی؟ چرا خانواده به کنار رودخانه رفته‌اند؟ (هدف جزئی ۲: آشنایی با پدیده‌های طبیعی، مانند رودخانه، کوه، درختان، بوته و ...).

۷) در محاسبه تمرینها، بهترین عملکرد فراگیر در رابطه با یک تمرین در نظر گرفته شد. برای مثال در تمرینهایی که رونویسی از درس به دانش‌آموز پیشنهاد شد بهترین عملکرد دانش‌آموز نوشتن با توجه به معانی متن نوشتاری بود. بنابراین هدفهایی که در ارتباط با مفاهیم و معانی متن بودند نیز محاسبه شدند.

۸) متن نوشتاری، تصویرها، تمرینهای هر درس با هدفهای جزئی همان درس (براساس کتاب راهنمای معلم) بررسی شد. همچنین هدفهای جزئی درسهای هر بخش (نگاره یا نشانه ۱ و ۲) با هدفهای کلی همان بخش در نظر گرفته شدند. بنابراین اگر متن، تصویر و یا تمرینی، به هدف درس دیگری

واحد محتوا در این پژوهش براساس سؤالهای مطرح شده عبارتند از:

۱. **تصاویر**: تصاویر به صورت قطعه مورد شمارش قرار گرفتند، ریز نقشها در این شمارش محاسبه نشده‌اند.

۲. **تمرین و متن نوشتاری**: هر مورد یا مضمون که در تمرین و یا متن یک درس قابل مشاهده باشد به عنوان واحد محتوا مورد شمارش قرار گرفت.

بر مبنای واحدهای محتوا، تحلیل با توجه به موارد زیر انجام شد:

۱) هر جمله، عبارت، پاراگراف و یا مفهوم متن نوشتاری که به تحقق یک هدف جزئی کمک می‌کرد، محاسبه شد. علائم، نشانه‌ها و یا نکات دستوری که به طور ویژه در متن مشخص نشده بودند، مورد شمارش قرار نگرفتند.

برای مثال از جمله درس پنجم «باد آمد. ابر آمد. آرام آرام باران آمد.» برای هدف شماره ۴ «آشنایی با پدیده‌ها (ابر، باد و باران)»؛ از عبارت: درس اول «دریا آبی، آب آبی» برای هدف شماره ۸ «آشنایی با رنگ آبی در طبیعت»؛ از پاراگراف: درس ۱۸ «همه حلزونها بدنی نرم دارند. بیشتر آنها، یک صدف مارپیچ دارند که به پشتشان چسبیده است. هر وقت حلزون احساس ترس می‌کند، همه بدنش را داخل این صدف می‌برد. حلزون خیلی آرام حرکت می‌کند و هنگام حرکت، سر و بدنش از صدف بیرون است.» برای هدف شماره ۴ «آشنایی با زندگی حلزون»؛ از مفهوم: درس ۱۷ «شبی مهتابی بود. من و پدرم به آسمان نگاه می‌کردیم. پدرم گفت: ثریا جان، آیا می‌دانی چه چیزی باعث روشن شدن زمین می‌شود؟ من چند ثانیه فکر کردم و گفتم: نور ماه.» برای هدف شماره ۵ «ایجاد روحیه تفکر و تعمق در پاسخگویی» استفاده شد.

۲) تصاویر به تنهایی و بدون توجه به متن نوشتاری کتاب مورد توجه قرار گرفتند. چنانچه تصویری به تحقق یک هدف کمک کرده بود، در تحلیل به حساب آمد.

۳) برخی از تصاویر دارای زیرنویس و یا نوشته‌ای در

جدول ۱: توزیع فراوانی تحلیل هدفها براساس متن
نوشتاری درسهای کتاب فارسی

درس	هدفها		فراوانی	درصد
	فاقد متن	واجد متن		
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۱	۶	۳۳/۳	۳	۳۳/۳
۲	۴	۴۲/۹	۳	۴۲/۹
۳	۳	۵۷/۱	۴	۵۷/۱
۴	۳	۶۶/۷	۶	۶۶/۷
۵	۳	۵۷/۱	۴	۵۷/۱
۶	۴	۵۵/۶	۵	۵۵/۶
۷	۲	۷۱/۴	۵	۷۱/۴
۸	۲	۶۶/۷	۴	۶۶/۷
۹	۲	۷۱/۴	۵	۷۱/۴
۱۰	۲	۷۵	۶	۷۵
۱۱	۰	۱۰۰	۶	۱۰۰
۱۲	۱	۸۷/۵	۷	۸۷/۵
۱۳	۰	۱۰۰	۵	۱۰۰
۱۴	۰	۱۰۰	۵	۱۰۰
۱۵	۱	۸۳/۳	۵	۸۳/۳
۱۶	۱	۸۵/۷	۶	۸۵/۷
۱۷	۱	۸۰	۴	۸۰
۱۸	۰	۱۰۰	۴	۱۰۰
۱۹	۰	۱۰۰	۵	۱۰۰
۲۰	۰	۱۰۰	۶	۱۰۰
۲۱	۱	۸۰	۴	۸۰
۲۲	۱	۸۳/۳	۵	۸۳/۳
جمع	۳۷	۷۴/۳	۱۰۷	۷۴/۳

براساس جدول (۱)، به ترتیب درس ۱ با ۶۶/۷٪، درس ۲ با ۵۷/۱٪، درس ۶ با ۴۴/۴٪ و درس ۳ و ۵ هر کدام با ۴۲/۹٪ هدف بدون متن نوشتاری از ضعیف‌ترین درسهها به حساب می‌آیند.

پوشش می‌داد، مورد محاسبه قرار نگرفت. (۹) برخی از هدفهایی که چند بخش داشتند، هر متن، تصویر و یا تمرینی که به بخشی از هدف پوشش می‌داد، برای آن هدف محاسبه شد. مانند هدف جزیی شماره ۳ نگاره ۶ با تمرینهای ببین و بگو و گوش کن و بگو؛ هدف جزیی شماره ۳ «رعایت مقررات عمومی در بوستان و توجه به تابلوها (مراقبت از فضای سبز، رعایت بهداشت، آب خوردن از محل آب آشامیدنی و ...»؛ تمرین گوش کن و بگو: در بوستان چه چیزهایی می‌بینی؟ هر یک از بچه‌ها در بوستان، به چه کاری مشغول‌اند؟ کودک از کجا آب می‌خورد؟ چرا؟

(۱۰) در تصویرهایی که به موارد خاص اشاره داشت و پیام عام تصویر مورد توجه نبود، هدفهای مربوط به پیام عام، به عنوان هدف محاسبه نشدند. مانند تمرین بگرد و پیدا کن و هدف جزیی شماره ۶ بخش نگاره‌ها؛ تمرین بگرد و پیدا کن «کفش، کتاب، جالباسی، در، کیف، گلدان، تلویزیون»؛ هدف جزیی شماره ۶ «ابراز محبت نسبت به یکدیگر».

با توجه به اینکه در این پژوهش نمونه‌گیری مبتنی بر روش سرشماری است، نتایج با استفاده از روشهای متداول در آمار توصیفی نظیر فراوانی و درصد هر طبقه مورد تحلیل قرار گرفتند.

یافته‌ها

با استفاده از روش مقوله‌بندی انباشتنی و با توجه به سؤالیهای پژوهش محتوای کتاب کدگذاری، شمارش و طبقه‌بندی شد. برای بررسی ارتباط متن نوشتاری با هدفهای جزیی، ۲۲ درس کتاب بخوانیم مورد تحلیل قرار گرفتند. به این دلیل که بخش نگاره‌ها فاقد متن نوشتاری بود، تحلیل صرفاً در مورد درسهها به عمل آمد.

جدول ۲: توزیع فراوانی تحلیل هدفها براساس تصویرهای درسی کتاب فارسی

هدفها								
با بیش از دو تصویر		با دو تصویر		با یک تصویر		بدون تصویر		
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۰	۰	۰	۰	۵۰	۳	۵۰	۳	۱
۰	۰	۰	۰	۱۴/۳	۱	۸۵/۷	۶	۲
۰	۰	۰	۰	۷۱/۴	۵	۲۸/۶	۲	۳
۰	۰	۰	۰	۷۱/۴	۵	۲۸/۶	۲	۴
۰	۰	۰	۰	۴۰	۲	۶۰	۳	۵
۰	۰	۰	۰	۴۲/۹	۳	۵۷/۱	۴	۶
۰	۰	۰	۰	۴۲/۹	۳	۵۷/۱	۴	۷
۰	۰	۰	۰	۵۷/۱	۴	۴۲/۹	۳	۸
۰	۰	۰	۰	۳۷/۵	۳	۶۲/۵	۵	۹
۰	۰	۰	۰	۵۷/۱	۴	۴۲/۹	۳	۱۰
۰	۰	۰	۰	۴۲/۹	۳	۵۷/۱	۴	۱۱
۰	۰	۰	۰	۵۰	۳	۵۰	۳	۱۲
۰	۰	۴۴/۴	۴	۰	۰	۵۵/۶	۵	۱
۰	۰	۵۷/۱	۴	۱۴/۳	۱	۲۸/۶	۲	۲
۰	۰	۵۷/۱	۴	۱۴/۳	۱	۲۸/۶	۲	۳
۰	۰	۳۳/۳	۳	۳۳/۳	۳	۳۳/۳	۳	۴
۰	۰	۵۷/۱	۴	۴۲/۹	۳	۰	۰	۵
۰	۰	۴۴/۴	۴	۵۵/۶	۵	۰	۰	۶
۴۲/۹	۳	۰	۰	۲۸/۶	۲	۲۸/۶	۲	۷
۵۰	۳	۰	۰	۵۰	۳	۰	۰	۸
۴۲/۹	۳	۰	۰	۵۷/۱	۴	۰	۰	۹
۳۷/۵	۳	۱۲/۵	۱	۳۷/۵	۳	۱۲/۵	۱	۱۰
۵۰	۳	۰	۰	۱۶/۷	۱	۳۳/۳	۲	۱۱
۳۷/۵	۳	۱۲/۵	۱	۵۰	۴	۰	۰	۱۲
۰	۰	۰	۰	۸۰	۴	۲۰	۱	۱۳
۰	۰	۰	۰	۴۰	۲	۶۰	۳	۱۴
۰	۰	۰	۰	۱۶/۷	۱	۸۳/۳	۵	۱۵
۲۸/۶	۲	۰	۰	۲۸/۶	۲	۴۲/۹	۳	۱۶
۰	۰	۰	۰	۲۰	۱	۸۰	۴	۱۷
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۴	۱۸
۰	۰	۰	۰	۲۰	۱	۸۰	۴	۱۹
۰	۰	۳۳/۳	۲	۱۶/۷	۱	۵۰	۳	۲۰
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۵	۲۱
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۶	۲۲
۸/۹	۲۰	۱۲	۲۷	۳۶	۸۱	۴۳/۱	۹۷	جمع

نگاره

درس

جدول ۳: توزیع فراوانی تحلیل هدفهای جزئی بر اساس تمرینهای کتاب فارسی

		هدفها					
		با یک تمرین		بدون تمرین			
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۸۳/۳	۵	۱۶/۷	۱	۰	۰	۱	
۸۵/۷	۶	۰	۰	۱۴/۳	۱	۲	
۸۵/۷	۶	۰	۰	۱۴/۳	۱	۳	
۷۱/۴	۵	۱۴/۳	۱	۱۴/۳	۱	۴	
۸۰	۴	۲۰	۱	۰	۰	۵	
۷۱/۴	۵	۱۴/۳	۱	۱۴/۳	۱	۶	نگاره
۸۵/۷	۶	۱۴/۳	۱	۰	۰	۷	
۱۰۰	۷	۰	۰	۰	۰	۸	
۵۰	۴	۰	۰	۵۰	۴	۹	
۷۱/۴	۵	۱۴/۳	۱	۱۴/۳	۱	۱۰	
۴۲/۹	۳	۲۸/۶	۲	۲۸/۶	۲	۱۱	
۸۳/۳	۵	۰	۰	۱۶/۷	۱	۱۲	
۳۳/۳	۳	۱۱/۱	۱	۵۵/۶	۵	۱	
۴۲/۹	۳	۰	۰	۵۷/۱	۴	۲	
۴۲/۹	۳	۴۲/۹	۳	۱۴/۳	۱	۳	
۵۵/۶	۵	۱۱/۱	۱	۳۳/۳	۳	۴	
۸۵/۷	۶	۰	۰	۱۴/۳	۱	۵	
۶۶/۷	۶	۱۱/۱	۱	۲۲/۲	۲	۶	
۷۱/۴	۵	۰	۰	۲۸/۶	۲	۷	
۸۳/۳	۵	۰	۰	۱۶/۷	۱	۸	
۷۱/۴	۵	۲۸/۶	۲	۰	۰	۹	
۸۷/۵	۷	۱۲/۵	۱	۰	۰	۱۰	
۶۶/۷	۴	۳۳/۳	۲	۰	۰	۱۱	
۱۰۰	۸	۰	۰	۰	۰	۱۲	درس
۸۰	۴	۲۰	۱	۰	۰	۱۳	
۸۰	۳	۲۰	۱	۰	۰	۱۴	
۵۰	۳	۵۰	۳	۰	۰	۱۵	
۷۱/۴	۵	۲۸/۶	۲	۰	۰	۱۶	
۸۰	۴	۰	۰	۲۰	۱	۱۷	
۱۰۰	۴	۰	۰	۰	۰	۱۸	
۱۰۰	۵	۰	۰	۰	۰	۱۹	
۸۳/۳	۵	۱۶/۷	۱	۰	۰	۲۰	
۸۰	۴	۰	۰	۲۰	۱	۲۱	
۶۶/۷	۴	۳۳/۳	۲	۰	۰	۲۲	
۷۲/۴	۱۶۳	۱۲/۹	۲۹	۱۴/۷	۳۳	جمع	

ارتباطهای به دست آمده براساس هدفهای جزئی درسها طبقه‌بندی شدند.

همانطور که در جدول ۳ نشان داده شده است، درسهای ۲، ۱ و ۴ به ترتیب به ۵۷/۱٪، ۵۵/۶ و ۳۳/۳٪ از هدفها پوشش می‌دهند. بنابراین از لحاظ هدفهای بدون تمرین در ردیف درسهای ضعیف قرار می‌گیرند. نگاره‌های ۷، ۵، ۱، ۸ و درسهای ۱۱، ۱۰، ۹، ۲۲، ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۶، ۱۵، ۱۴، ۱۳ و ۱۲ که برای ۱۰۰٪ هدفها تمرین دارند به عنوان بهترین درسها مشخص شدند. سه عنصر متن نوشتاری، تصویر و تمرینها تنها عوامل کتاب درسی‌اند که تحقق هدفها به وسیله آنها صورت می‌گیرد.

به منظور بررسی ارتباط تصویرها با هدفهای جزئی درسها و نگاره‌ها، تصویرهای موجود در متن درسها و نگاره‌ها مورد تحلیل قرار گرفتند. در این تحلیل، هر تصویر به عنوان واحد محتوا شمارش شد و در طبقه مربوط قرار گرفت.

براساس جدول ۲، ۱۰۰٪ از هدفهای درسهای ۱۸، ۲۲ و ۲۱ بدون تصویراند. همچنین نگاره ۶، ۸۵/۷٪، درس ۱۵، ۸۳/۳٪، درسهای ۱۷ و ۱۱، ۸۰٪ فاقد تصویرند. از سوی دیگر درسهای هدف ۶، ۸، ۹ و ۱۲ به این دلیل که ۱۰۰٪ هدفها دارای تصویراند، در شمار بهترین درسها قرار می‌گیرند.

بررسی ارتباط تمرینها با هدفهای جزئی، بر مبنای تمرینهای کتاب بخوانیم و کتاب بنویسیم صورت گرفت.

جدول ۴: توزیع فراوانی هدفهای جزئی کتاب بخوانیم و بنویسیم براساس دارابودن متن، تصویر و تمرین

تمرین	متن نوشتاری	تصویر	درصد	فراوانی
۰	۰	۰	۱۳/۱	۱۳
۱	۰	۰	۲/۱	۳
۱	۱	۰	۲۷/۱	۳۹
۰	۰	۱	۴/۹	۷
۱	۰	۱	۱۰/۱	۱۳
۰	۱	۱	۰/۷	۱
۱	۱	۱	۴۲/۲	۶۸
			۱۰۰	۱۴۴
				جمع

اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. برحسب تعریف، کتاب رسانه‌ای است متشکل از تعدادی صفحه، حاوی پیامهای عمدتاً نوشتاری و گاهی همراه با تصویر و سایر طرحها (امیر تیموری، ۱۳۸۲). کتابها تسهیل‌کننده یادگیری‌اند و جهت و موضوع یادگیری از طریق آنها تبیین می‌شود. در این بین کتابهای درسی علاوه بر دارابودن پیامهای نوشتاری و تصویر، دارای هدفهایی هستند که توسط برنامه‌ریزان تعیین می‌شوند و در حقیقت دستیابی دانش-آموزان به هدفهای آموزشی را آسان می‌سازند. به عبارتی دیگر، در صورتی که عناصر و اجزای کتابهای درسی در

براساس مندرجات جدول ۴ تعداد ۱۳ هدف، ۱۳/۱٪ از هدفهای جزئی درسهای کتاب بخوانیم و بنویسیم پایه اول دارای تصویر، متن نوشتاری و تمرین نیستند، ۲/۱٪ هدفها نیز فقط دارای تمرین‌اند و درسها دارای متن نوشتاری و تصویر جهت یادگیری هدفها ندارند. ۲۷/۲٪ از هدفها متن نوشتاری و تمرین دارند اما فاقد تصویرند، ۴/۹٪ صرفاً تصویر دارند و فاقد متن و تمرین‌اند.

بحث

در میان رسانه‌های یاددهی - یادگیری، کتاب درسی از

است که تمامی دیدگاههای برنامه‌ریزی درسی به استثنای دیدگاه تحقق خود، و تمامی روشهای سازماندهی به استثنای روش فعالیتهای معلم - دانش‌آموز، مبتنی بر تعیین هدفها به منظور انتخاب و سازماندهی محتوا، روشهای یاددهی و یادگیری، فعالیتهای یادگیری و .... هستند.

بنابراین شایسته است برنامه‌ریزان، ابتدا هدفهای کلی و جزئی را براساس هدفهای دوره تدوین و سپس براساس آن، به تولید رسانه آموزشی اقدام کنند. تنها در این صورت می‌توان انتظار داشت که کتاب درسی نقش اصلی خود را در تحقق هدفها ایفا کند.

منابع

امیر تیموری، م. (۱۳۸۲). *رسانه‌های یاددهی - یادگیری*. تهران: ساوالان.

ذوالفقاری، ح. (۱۳۸۰). *بررسی ساختار کتب درسی فارسی و ریاضی دوره ابتدایی*. گزارش پژوهشی شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان آذربایجان شرقی.

شریفی، ه. (۱۳۷۶). *تعیین رویکردها و روشهای آموزش زبان فارسی در دوره آمادگی و پایه‌های اول و دوم دبستان*. گزارش پژوهشی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش.

شهبازی، و. (۱۳۷۳). *بررسی محتوای کتابهای درسی اجتماعی و فارسی دوره ابتدایی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم.

علوی‌نژاد، ه. (۱۳۷۴). *تحلیل محتوای کتب فارسی سال چهارم ابتدایی و مقایسه آن با هدفهای آموزش و پرورش دوره ابتدایی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی.

فردانش، ه. (۱۳۷۲). *تحلیل کتاب درسی*. نشریه سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی وزارت آموزش و پرورش. فصلنامه تعلیم و تربیت، ۳۳.

نظیری، ع. (۱۳۷۱). *تحلیل محتوا و ارزیابی کتاب فارسی دوم دبستان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم.

نوریان، م. (۱۳۷۹). *تحلیل محتوای رسانه‌های آموزشی*. تهران: آموزش امیر.

راستای تحقق هدفهای آموزشی باشند کتاب درسی نقش تسهیل‌کننده خود را ایفا خواهد کرد (مکسول، ۱۹۹۶). کتابهای بخوانیم و بنویسیم پایه اول دارای سه بخش اصلی، نوشتاری، تصویر و تمرین‌اند و این اجزا و بخشها می‌بایست در راستای تحقق هدفهای جزئی و کلی کتابهای بخوانیم و بنویسیم پایه اول قرار گیرند. نتایج بررسی حاضر نشان دادند که ۳۷ هدف، ۲۵/۷٪ از هدفهای جزئی بخش نشانه بدون متن نوشتاری و ۹۷ هدف، ۴۳/۱٪ از هدفهای جزئی درسهای بخش نشانه‌ها و نگاره‌ها بدون تصویر و ۳۳ هدف، ۱۴/۷٪ از هدفهای جزئی درسهای بخش نشانه‌ها و نگاره‌ها بدون تمرین‌اند. درصد بالای هدفهای بدون متن نوشتاری، از این جهت که کودکان پایه اول در حال یادگیری خواندن هستند و امکان استفاده از متون نوشتاری در بسیاری از موارد وجود ندارد، می‌تواند قابل قبول باشد، اما وجود ۴۳/۱٪ هدفهای بدون تصویر، و ۱۴/۷٪ هدفهای بدون تمرین ضعیف‌های جدی این رسانه آموزشی به حساب می‌آیند که کارایی آن را در تحقق هدفهای مورد نظر زیر سؤال می‌برد.

بررسی اهداف جزئی از جهت دارابودن سه عنصر مذکور نیز می‌تواند به بحث در رابطه با کارایی این رسانه آموزشی کمک کند، از مجموع هدفهای مورد بررسی، ۱۳ هدف، ۱۳/۱٪ از هدفهای جزئی درسهای کتاب بخوانیم و بنویسیم پایه اول دارای تصویر، متن نوشتاری و تمرین نیستند، به عبارت دیگر، کتاب درسی این هدفها را محقق نمی‌سازد، ۱/۲٪ از هدفها نیز فقط دارای تمرین‌اند و در درسهای، متن نوشتاری و تصویر در جهت یادگیری هدفهای مورد نظرند. ۲۷/۲٪ از هدفها، متن نوشتاری و تمرین دارند اما تصویری برای آنها آورده نشده است که با توجه به جایگاه و نقش رسانه‌های تصویری در فرایند یاددهی - یادگیری کودک، قابل توجه است. ۴/۹٪ فقط تصویر دارند و فاقد متن و تمرین‌اند. البته فقدان متن نوشتاری به دلیل ناتوانی کودکان پایه اول ابتدایی قابل توجیه است اما فقدان تمرین در کتاب درسی، امکان تحقق هدفها را تضعیف می‌کند. به طور کلی صرفاً ۴۷/۲٪ از هدفها دارای تصویر، متن نوشتاری و تمرین‌اند و این در حالی

Maxwell, T. W. (1996). *Curriculum Consultants.*

London : Oxford.

Westbury, I. (1999). *Textbook for Curriculum.*

London : Oxford.

هولستی، ال، آر. (۱۳۷۳). تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و

انسانی. ترجمه ن. سالارزاده امیری، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی،

(تاریخ انتشار اثر اصلی ۱۹۹۰).

Gagne, R. M. (1987). *Instructional technology foun-*

ndation. London : Associates Publication.